

MÁRTON LÁSZLÓ

Reggeli az Arany Bikában

Isten éltesse Sándor Ivánt!

Tulajdonképpen nem magát a reggelit szeretném leírni, még kevésbé a „bikahalat”, már-mint a Bika szálló hallját, mely egy békebeli pályaudvar üvegsarnokára emlékeztet kissé. Ezt a benyomást igazán ellensúlyozzák az üvegfestményeket imitáló falfestmények hangszert markoló rusztikus nőalakjai, sem a székek védőhuzatával színben jól összeillő damasztabroszok, melyek a színharmonia miatt szintén védőhuzatnak látszanak; odakint a Piac utcán novemberi hóvihár, idebent hosszúra nyújtózó, kedélyes társalgás. Az esemény Debrecenben zajlik, és Szegeden jelenik meg, amit Budán írok róla.

Amiről írni akarok, az tulajdonképpen nagyon egyszerű. Az tudniillik, hogy Sándor Iván kerek számú születésnapjának nem tulajdonítok különösebb jelentőséget. Ilyesmit írni egy születésnap köszöntőben furcsa egy kicsit, de itt és most, a „bikahalban” nem az jut eszembe róla, hogy születésnapja közeleg. Sándor Iván itt ül az asztalnál, beszélgetünk, vitatkozunk is, márpedig az olyan ember (különösen, ha barátunk), akinek egy vitában igaza van, illetőleg nincs igaza, az nem lehet ennyi meg ennyi éves, annak pillanatnyilag nincs életkora, következésképp születésnapja sincs. (Copyright by Hegel, bár ő éppenséggel kipellengérezte ezt az általa absztraktnak minősített gondolkodásmódot. Én pedig tréfálok.)

A beszélgetés történetesen egy írotársunk életművéről és viselkedési stratégiájáról folyik jó tíz percen keresztül; közben óhatatlanul felmerülnek a generációs problémák. Például az, hogy egy idősebb író hosszabb ideig és közelebbről szemlélheti nemzedéktársa gyarlóságait, azokat valamivel kevésbé elnézően ítéli meg, mint később születettek. Szóval mégiscsak van életkor; más kérdés, hogy ez ismét nem az évszámokról szól, hanem a felhalmozódó tapasztalatról. Előző nap előadások hangzottak el a történelmi regényről, illetve történelem és regény lehetséges kapcsolódásairól; Iván egy nagyívű esszét olvasott fel, melyből többek között kiderül, milyen traumatikus emlényomokat lehet látni Kölnben, ahol egyébként – külön hangsúlyozta – ő még sohasem járt. Én viszont sokszor jártam Kölnben, utoljára idén júniusban, és még sohasem láttam ezeket a járdaszintből kissé kiemelkedő emlényomokat, beléjük vésett személy- és helynévvel, dátumokkal. Berlinben láttam ilyesmit, Kölnben még nem. A történelem regényesített megformálásának talán ez a legfőbb tétje: az abból adódó feszültségnek formaképző faktorrá alakítása, hogy látni és észrevenni valamit két merőben különböző dolog.

Esik erről is némi szó a reggelizőasztalnál. Iván, a maga szelíd és kedves módján, viszszaadja a nemzedéktársiasság bókját. Láng Zsoltnak (aki előző este osztatlan sikert aratott egy erdélyi tárgyú borgesiánus parabolával, melyből kiderül, hogy egy ófrancia széphistoria krétai görög tájszólásba átültetett változatának cselekménye és társadalmi háttere mi-

ként alakul át, mire a havasalföldi fanarióták által készített irodalmi görög változat eljut a marosvásárhelyi Teleki-tékába, ahol melleleg fennmaradt minden idők legöregebb magyar írójának – tessék, itt az életkor és az évszám! –, Nagyvárad Alvinczy Sándornak 105 éves korában írt beszéde, melyet majdani búcsúztatóihoz címzett, válasz gyanánt), tehát Láng Zsoltnak Iván nagylelkűen koncedálja, hogy neki is megvannak a történelmivé alakuló traumái, majd hozzám fordul: „te meg majd kulturálisan elsajátítod”, mire Háy János, mint a legkisebb királyfi a mesében, felkiált: „Nekem is mondjál már valamit!”

Iván mond is neki valamit, ami nem könnyű, mivel Háy tegnap este látványosan lerázta magáról a történelmi jellegű inspirációt, állítva, hogy az parttalan. (Tulajdonképpen csak annyit állított, hogy a régebbi évszázadok – írójilag – egy ideje terhére vannak, amúgy inkább kérdéseket tett fel, olyasmiket, hogy hol kezdődik a történelmiség, meg hogy mitől történelmi egy regény.) Másfelől azonban a parttalanság azt is jelenti, hogy az időfaktor dominanciája óhatatlanul az elbeszélte események történelmivé válását (vagy legalábbis az intimitás archeológiáját) vonja maga után. Ez persze attól is függ, hogy mennyi eltelt idő és hány korszakváltás ékelődik az utolsó történelmileg „forró” pillanat és a mindenkori jelen pillanat közé. Háy önéletrajzi elemekben gazdag novellaciklusa természetesen nagyon más, mint a *Dzsigerdilen* vagy a *Xanadu*, ám a felnövekvés azonosítása a (különben is hozzáférhetetlen) forró pillanattól való távolodással ugyanazt a pittoreszk időszemléletet eredményezi, mint a korábbi regényekben.

Egy ellenpélda: Jókai Mór számára nem okozott gondot, hogy 1868–69-ben szabályos történelmi regényt írjon a szabadságharc eseményeiről (azóta is gyötrik vele a hetedik osztályos tanulókat), vagyis a húsz évvel korábbi dolgokat véglegesen lezárultnak, közvetlenül immár nem, csupán következményekben hatónak mutassa be. Jókai akkoriban olyan idős volt, mint most Láng Zsolt, Háy János vagy én. Vagy Darvasi László, akinek szintén el kellett volna jönnie. Számunkra, az írói látásmód minden különbözőségét beszámítva is, egyformán elképzelhetetlen volna a nyolcvanas évek első feléről úgy beszélni, hogy Jókai beszélt arról a korról, mely melleleg saját ifjúkora volt.

Ebben a körülményben sokféle változás kölcsönhatása mutatkozik meg. Például az irodalmi ízlés változása nem független attól, hogy megváltozott a történet mibenléte és értelmezhetősége, ez pedig összefüggésbe hozható a cselekvő individuum fogalmának és mozgásterének drasztikus átalakulásával. Nem tudom, mit szolt volna hozzá *A jövő század regényét*, azon belül a gőzgéppel eszközölt tömeges lefejezés epizódját író Jókai, ha valaki arról próbálja meggyőzni, hogy ami bekövetkezik, az nem biztos, hogy meg is történik, és fordítva. Vagy ha tudomást szerez róla, hogy van egy Nietzsche nevű fiatal tanár a bázeli egyetemen, aki ugyanezekben a hónapokban ír egy „korszerűtlen elmélkedést” a történelem hasznáról és káráról, és ennek a dolgozatnak a Jókai által vizionált XX. században bizonyos messzemenő konzekvenciái lesznek.

Nem tudom, mit szolt volna mindehhez Jókai, nem is gondolkodom rajta. Inkább azon gondolkodom, hogy az utópia mennyiben tekinthető a történelmi regény határesetének, és az utópiát kialakító időben miképp tükröződik a történelmi idő. Másfelől (ha esetleg az utópia beletartozik a történelmi regény műfajába) nem ártana felülvizsgálni azt az általános – és szerintem kritikátlanul – elfogadott tézist, amely szerint a történelmi regény műfaja Walter Scott-tal kezdődik. Nem lehetséges-e, hogy a történelmi regény műfajába bevonhatók azok a korábbi kísérletek is, melyek célja a „rég” és az „új” közti feszültség

nagyepikai formává alakítása volt? Ilyen az antikvitást felidéző XVIII. századi államregény. Ilyen a déldunántúli török várostromot vagy a keresztes hadjáratot elbeszélő barokk eposz. Ilyen a Nagy Sándor hadjáratáról vagy a népvándorlaskori földindulásról szóló középkori verses regény. Végül, mindezek figyelembevételével, nem ártana újragondolni a történelmi regény műfaji kritériumait (már amennyiben elfogadjuk létező műfajnak), különös tekintettel az időperspektívára mint formaképző faktorra.

Sándor Iván jelenleg egy nagyszabásúnak ígérkező regényen dolgozik. Magáról a készülő műről mint egészről nem sokat lehet tudni; Iván nem az a fajta író, aki félkész munkája szüzséjét, ötleteit, problémáit és megoldásait kibeszéli, ugyanakkor a folyóiratközlésekből mégiscsak kiderülnek fontos dolgok. Főként pedig a párhuzamosan írt és (részben, részletekben) publikált műhelynapló tudósít a készülő regény szellemi hátteréről. Engem mindenekelőtt a személyes emlékezet történelmivé válása érdekel, egy és ugyanazon személyiség (hosszú életre visszatekintő, egyszersmind alkotó, vagyis aktív személyiség) tudatában. Konkrétan az úgynevezett „vészorszakról”, az 1944-es év eseményeiről van szó, melyekre Sándor Iván, illetve könyvének elbeszélője a rákövetkező korszakok tapasztalataival (plusz azok történelmi és művészi feldolgozásainak ismeretében) tekint vissza, ám kamaszdó fiúként élte át és túl őket.

Nem kell sokat bizonygatnom, hogy a kétféle emlékezet nem ugyanaz, és amilyen könnyű tárgyaik közt a formális azonosságot megállapítani, olyan nehéz őket egyesíteni; ennek legfőbb akadályát paradox módon a személyiség folyamatosságának elvont, üres általános fikciója képezi. Ez az ellentmondás egyszerre lélektani, kultúrtörténelmi és prózapoétikai probléma; utóbbi minőségében nálunk először Kertész Imre *Sorstalanságának* vált egyik rendezőelvévé. Ott az elbeszélő úgy szólal meg, mintha közlő szemlélné az eseményeket, egy tizenéves éves fiú szemével, ám a szerzői szöveg egyszersmind folyamatosan rákényszeríti az olvasót, hogy évtizedekkel későbbi, történelmi jellegű tudását beleolvassa minden egyes mozzanatba.

Sándor Ivánnál mindez másképp működik: az ő idős elbeszélője egyúttal olvasója is önmaga gyermekkorának, és az életút folyamatossága mint probléma összekapcsolódik a nemzeti önismeret szakadásaival, a róluk szóló lehetséges beszédmóddal. Sándor Iván kérdésfelvetésében – egész gondolkodásában – benne van a magyarországi zsidó asszimiláció egyik belső ellentmondása, illetve a szembesülés vele: az, hogy valaki túlélőként (illetve túlélők gyermekeként, fiatalabbak esetében) elkerülhetetlennek érezheti, hogy miközben az áldozatok emlékével azonosul, magára nézve is érvényesnek érezze azt a felelősséget, mely a tettesek bűncselekményeiből és a tanúk közömbösségéből a magyar nemzet egészére haramlik.

Debrecen felé tartva a vonaton, Sándor Iván műhelynaplójának legújabb részletét olvasom a Jelenkor novemberi számában. Mészöly Miklóstra hivatkozik, aki a maga szemzőgéből („Az alábbi jegyzetek szerzője ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelyik nem kerülhetett el, hogy a háborúban a fasiszták oldalán vegyen részt” – mondja Mészöly, idézi Sándor Iván kétszer is) gondolja végig, mit jelent diaszpóra-tudattal viszonyulni sajátunknak tekintett nemzeti problémákhoz.

Nagyjából ennyire futja egy reggeli az Arany Bikában; a szobát tíz óráig, fél tizenegyig illik kiüríteni. Még arra futja az időből, hogy egy másik távollevő pályatársunknak is alkalmat adjunk tíz-tizenöt percnyi csuklássorozatra, de vele kapcsolatban nincs vita: Élet

és Irodalomban megjelenő visszaemlékezéseit mindenki szíves-örömezt kiegészíti egy-egy igazgyönggyel. De hát Déry Tibor sem járt különül, amikor közreadta az *Ítélet nincset*. A villamoson, mely a vasútállomásra visz, ahol egy lépcsómászással kombinált sprint jóvoltából éppen el fogom érni a gyorsított személyt, hogy aztán Borbély Szilárd betlehemes misztériumjátékának kéziratát olvassam hazafelé, azon gondolkodom, hogy a születésnapnak továbbra sem tulajdonítok valami nagy jelentőséget, de a barátságnak, amelyről szó esik a dátum ürügyén, és amely publikus ügy is, meg személyes is, de nem privát, annak már igen.

